

І С Т О Р І Я   П О Д І Л Л Я

УДК 340.15: 321.014: 352.071 (477.44)

Л.В. Баженів

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО XIV-XV СТ. НА ПОДІЛЛІ – ФУНДАМЕНТ СУЧАСНОГО МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті розглядається історія поширення магдебурзького права на території Поділля в XIV – XV ст. як основи сучасного міського самоврядування.

Ключові слова: магдебурзьке право, міське самоврядування, європейські стандарти життя, подільські міста і містечка.

Сьогодні незалежна Українська держава активно впроваджує політичний, економічний, культурний і духовний курс на входження до складу Європейського Союзу та інші структури європейської спільноти. Це не простий, але доконче потрібний шлях, який вимагає від українського суспільства підвищити в своєму розвитку європейські стандарти життя.

Так історично склалося, що з часів Київської Русі і навіть раніше українські землі постійно втягувалися до євразійського простору цивілізаційного розвитку, особливо з часу входження їх до Золотої Орди (а згодом – до Московської держави, Російської імперії, Радянського Союзу). Проте і в ці часи, особливо при князюванні Ярослава Мудрого, Галицько-Волинська держава вже орієнтувалися на європейські країни, розвивала з ними дипломатичні відносини, вела торгівлю, запозичала їх досягнення, культуру. Коли ж українські землі потрапили під владу Великого князівства Литовського і Речі Посполитої (XIV – XVIII ст.), то, попри нав'язаний ними феодальний і національний гніт, європейський фактор продовжував позитивно впливати на них. Наприклад, у цей період навчалось понад 800 українців у Краківському (Польща), 600 – у Падуанському (Італія), сотні в Болонському і Римському (Італія), Нюрнберзькому, Лейпцизькому (Німеччина), Паризькому (Франція) та інших університетах Західної Європи. Чимало випускників ставали славетними вченими, вносили гідний внесок у розвиток науки, культури й освіти європейських країн і, повертаючись в Україну, прагнули сюди впроваджувати європейські стандарти життя [1].

Наше дослідження присвячене одному з аспектів європейського впливу на Україну на прикладі Поділля – впровадження магдебурзького права як основи міського самоврядування і його зв'язок із сучасністю.

Як відомо, зі зростанням ролі в економічному, суспільному і культурному житті міст у Західній Європі в XI-XIII ст. відбулася своєрідна комунальна революція. Її результатом стало запровадження в Німеччині магдебурзького права, яке унормувало самостійність міст, самоврядування і владу над навколишніми землями. Це право стали запозичати сусідні країни, а розвиток німецької колонізації до держав Східної Європи, поширило його сюди. У XIV-XV ст. до загального процесу розповсюдження магдебурзького права долучилися українські міста: Львів (1356), Кам'янець-Подільський (1374), Луцьк (1432), Житомир (1444) і найпізніше Київ (1494) [2].

На Поділлі німецьке міське право стало впроваджуватися з XIV ст. наданням спеціальних листів, грамот, узаконень литовськими князями Коріатовичами, а в XV – на початку XVII ст. – польськими королями. За цим правом місто звільнялося від управління й суду феодала (власника), отримувало самоврядування і власне судочинство, наділялося орними землями і пасовищами, регулювався ремісничий цеховий устрій, визначалася кількість проведення ярмарків, міщани звільнялися на 12-20 років від сплати данини, після чого їм призначалися твердо фіксовані податки грошима чи натурою. Міста-магдебургії забезпечували й захист від ворогів: міщани повинні були будувати укріплення, споруджувати замки й фортеці, виставляти варту, вступати в ополчення [3].

За підрахунками дослідників, магдебургією користувалося понад 50 подільських міст. Першим містом, яке отримало це право листом-грамотою Юрія Коріатовича, був Кам'янець-Подільський (1374). Крім Кам'янця, у XV ст. німецьке право діяло в 5 містах Поділля, з них на території нинішньої Хмельниччини та Вінниччини: у Смотричі (1448), Ярмолинцях (1455), Зінькові (1458). Вінниці, Брацлаві. У XVI ст. це право утвердилося ще в 19 містах краю, зокрема в Летичеві (1537), Старій Синяві (1543), Чорному Острові (1556), Брацлаві (1564),

Черчі (1578), Чернокозинцях (1578), Фельштині (сmt. Гвардійське Хмельницького району) (1584), Дунаївцях (1592) та ін. [4]. Зусиллями власниці, італійки Бони Сфорца, місто Бар отримало магдебурзьке право у 1540 році, яке було регламентовано на три міські громади: польську, руську (українську) і чемериську [5].

У наступному столітті королівськими привілеями магдебурзьке право було даровано ще 15 містам, у тому числі Новому Костянтиніві (1600), Михалпілю (1605), Деражні (1614), Миньківцям (1637), Пиляві (1640), Вінниці (1640), Сатанові (1641), Жванцю (1646). Особливістю подільських тогочасних міст слід вважати малочисельність їх населення, своєрідне поєднання міського і сільського укладів життя, ремісничої і торгівельної діяльності міщан із заняттям сільським господарством. Звідси магдебурзьке право в краї запроваджувалося в обмеженому вигляді: спочатку воно надавалося не всьому населенню міста, а лише колоністам, запрошеним переселенцям та привілейованим громадам (полякам, німцям), згодом його поширили на руську, вірменську та інші громади, досить часто власники і державні чиновники втручалися в самоврядування міст.

Незважаючи на певні обмеження і формування міського самоврядування в умовах самодержавно-чиновницького і власницького свавілля, воно впродовж XIV-XIX ст. відпрацювало і встановило свої механізми діяльності, взяло на себе організацію управління містами та їх розбудовою, відповідальність за створення і догляд комунальної власності й правопорядку, виступало гарантом дотримання громадянських прав міщанами. Проте історична доля міст Поділля, які отримали магдебурзьке право, у віках складалася по-різному. Там, де міста розросталися та економічно розвивалися і в них було міцне та відрегульоване самоврядування, вони зберегли свій статус міста й донині (Кам'янець-Подільський, Вінниця, Могилів-Подільський, Бар, Дунаївці тощо). Коли ж навпаки, зазначені показники були від'ємні, то такі міста, що мали німецьке право, з перебігом часу втратили ознаки міст і навіть містечок і перетворилися на села. Так сталося з колишніми містами і містечками Черче, Шарівці, Жванець, Миньківці та деякими іншими.

Указом імператора Миколи I магдебурзьке право було скасовано в Україні під владою Росії в 1831 р. (крім Києва (до 1835 р.)), в західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії – у 1786 р. [6]. Відповідно до нових соціально-економічних і політичних умов розвитку міст виникла потреба модернізувати міське життя й пристосувати його до вимог урядів імперій, що поділили українські землі. В Галичині та Буковині австрійська влада у створеному нею міському законодавстві в основному зберегла самоврядування на засадах магдебурзького права, вдосконалила і лібералізувала його. У Наддніпрянській Україні в XIX – на початку XX ст. самоврядування стало додатком чиновницько-бюрократичного апарату російського самодержавства.

Здавалося б, з плином останніх століть інтерес до діяльності міського самоврядування, засад магдебурзького права втратив практичне значення і залишився пізнавальною потребою лише для вузького кола істориків, краєзнавців, правників. Але, як засвідчили роки державного і міського будівництва в незалежній Україні, значно зріс науковий і практичний інтерес саме до вивчення досвіду діяльності самоврядування в минулому, щоб його використати для потреб нинішніх територіальних громад. Наведем приклади. У містах України (Львів, Кам'янець-Подільський, Бучач та ін.), де збереглися будівлі колишніх магістратів і ратуш XV-XVIII ст., ці споруди були відремонтовані і реставровані. В них розміщені урочисті зали міських мерій, у яких ухвалюються найважливіші рішення міського життя, відбуваються урочисті збори та засідання, приймаються зарубіжні делегації, підписуються важливі угоди співробітництва і дружби між містами, розміщені експозиції історії самоврядування та магдебурзького права, а також тут відбуваються Міжнародні, Всеукраїнські та міські науково-практичні конференції, симпозиуми, круглі столи, присвячені історії і сьогоденню міст. Саме в такому плані вищезазначене ось уже понад десять останніх років влаштовується в спеціально обладнаному приміщенні колишньої ратуші в Старому місті Кам'янця-Подільського.

Ілюстрацією може слугувати проведення Міжнародного наукового круглого столу «Збереження історичної спадщини в Литві та Україні (на прикладі Поділля)» 3 червня 2009 р., в залі Магдебурзького права ратуші Кам'янця-Подільського, який відбувався в рамках проведення у місті V Міжнародного військово-історичного фестивалю «Тетта Негоіса-2009» [7]. У роботі круглого столу взяли участь науковці Києва, Хмельницького, Меджибожа, Кам'янця-Подільського й інших міст України та литовська делегація в складі 30 осіб (учені, керівники департаментів уряду, працівники музеїв та ін.) на чолі з послом Литви в Україні Альгірдасом

Кумжі. Засідання вели міський голова А.М. Нестерук і литовський посол. У доповідях учасників круглого столу («Коріатовичі – володарі Поділля», «Кам'янець за Коріатовичів», «Литовські пам'ятки історії та культури на Поділлі», «Пам'ятки з історії України в музеях Литви») тощо аналізувалися отримане подільськими містами магдебурзьке право та розвиток самоврядування, подальше вивчення його досвіду. Прийнято рішення створити в Кам'янці-Подільському українсько-литовський музей [8].

Історія міського самоврядування на Поділлі з кінця 1990-х і по 2010 рік досить активно досліджується й популяризується вченими і краєзнавцями сусідньої з Вінниччиною Хмельниччини. Так, В. Ільїнський у 1997 р. оприлюднив наукову статтю «Магдебурзьке право на Поділлі» [9], О. Карліна у 2002 р. – «Магдебурзьке право у містах України в XV-XVIII ст.» [10], Н. Стрельбіцька у 2008 р. – «До історії діяльності органів міського самоврядування міста Бара в XVI – на початку XX ст.»¹¹. Проте слід зазначити фундаментальні дослідження і публікації з цієї проблеми, здійснені хмельничанами. Важливим внеском в історичну науку в галузі узагальнюючого вивчення історії самоврядування на Поділлі стало здійснення шеститомного видання «Місцеве самоврядування Хмельниччини», здійснене Державним архівом Хмельницької області і Центром дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України (ініціатор проекту, автор і співавтор томів директор архіву, кандидат історичних наук П.Я. Слободянюк) [12]. Зокрема, в першому томі за авторством П.Я. Слободянюка подана загальна історія самоврядування на Поділлі й на Хмельниччині, проаналізовані історико-етнографічні витоки, сторінки минулого та сьогодення місцевих громад» [13], в наступних томах викладені нариси історії територіальних громад, всіх населених місць Білогірського (автори П.Я. Слободянюк, В.А. Нестеренко) [14], Віньковецького (П.Я. Слободянюк, І.В. Рибак)¹⁵, Деражнянського (П.Я. Слободянюк, В.І. Горбатюк) [16], Летичівського (П.Я. Слободянюк, Г.О. Дорош) [17], Ярмолинецького (П.Я. Слободянюк, Ю.А. Хоптяр) [18] районів Хмельницької області. В останніх названих томах також є матеріали з історії громад населених пунктів, які у XV-XVIII ст. були в складі Барського староства. Проблеми історії самоврядування нашого краю також докладно викладені у колективній монографії В.М. Олуйка, П.Я. Слободянюка, М.І. Баюка про адміністративно-територіальний устрій Поділля [19]. Проте найбільшим успіхом у дослідженні магдебургії і міського самоврядування XIV-XVIII ст. на прикладі м. Кам'янця-Подільського стало видання монографії науковцем-юристом м. Хмельницького С. Крамаром. У його книзі докладно і на широкому спектрі використаних джерел проаналізовано, систематизовано й узагальнено розвиток у місті над Смотричем магдебурзького права, судочинства та самоврядування громад [20]. Дане видання може слугувати прикладом для наслідування в написанні подібних книг про інші подільські міста і містечка, які в добу середньовіччя отримали магдебурзьке право.

Про зростання наукового інтересу до наслідків упровадження в містах Поділля німецького права свідчить проведення Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та аспекти сталого розвитку (до 470-ї річниці надання місту Бар магдебурзького права).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української еміграції. – Тернопіль, 1999, розд. IV.
2. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – початку XVII ст. – Львів, 2002; Ільїнський В. Магдебурзьке право на Поділлі /Валентин Ільїнський //Дивокрай: науково-краєзнавчий альманах. – Хмельницький, 1997. – Вип. 2. – С. 42-45.
3. Крамар С. Місто Кам'янець на Поділлі у XIV-XVIII століттях: магдебурзьке право, судочинство та самоврядування громад /Сергій Крамар. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 63-64.
4. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область. – К., 2010. – С. 22-23; Рибак І.В. Хмельниччина. Наш край в історії України: Навч. посібник. – Хмельницький, 2007. – С. 48-49.
5. Стрельбіцька Н. До історії діяльності міського самоврядування міста Бара в XVI – на початку XX ст. /Наталія Стрельбіцька //Бар. Барська земля – крізь призму століть: Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. – Бар, 2008. – С. 75.
6. Ільїнський В. Вказ. праця. – С. 45.
7. Подолянин (м. Кам'янець-Подільський). – 2009. – 2 червня.
8. Будзей О.В. Міжнародний науковий круглий стіл з історії Поділля Литовської доби /Олег Будзей //Краєзнавець Хмельниччини: Цоквартальний бюлетень Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. – Хмельницький, 2010. – № 1. – С.40.

9. Ільїнський В. Вказ. праця.
10. Розбудова держави. – К., 2002. – № 1-4.
11. Стрельбіцька Н. Вказ. праця.
12. Баженов Л. Корисне багатомне видання з історії й сьогодення самоврядування на Хмельниччині //Хмельниччина: Дивокрай. Всеукр. науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2005. – № 1-4. – С. 99-100.
13. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: історико-етнографічні витoki, сторінки минулого та сьогодення місцевих громад /П.Я. Слободянюк. – Хмельницький: Поділля, 2004. – 592 с.
14. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії територіальних громад Білогірського району /П.Я. Слободянюк, В.А. Нестеренко. – Хмельницький: Поділля, 2003. – 312 с.
15. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії територіальних громад Вінковецького району /П.Я. Слободянюк, І.В. І.В. Рибак. – Хмельницький: Поділля, 2003. – 214 с.
16. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії територіальних громад Деражнянського району /П.Я. Слободянюк, В.І. Горбатюк. – Хмельницький: Поділля, 2003. – 768 с.
17. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії територіальних громад Летицівського району /П.Я. Слободянюк, Г.О. Дорош. – Хмельницький: Поділля, 2003. – 416 с.
18. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії територіальних громад Ярмолинецького району /П.Я. Слободянюк, Ю.А. Хоптяр. – Хмельницький: Поділля, 2004. – 507 с.
19. Олуйко В.М. Адміністративно-територіальний устрій Поділля: історія і сучасність /В.М. Олуйко, П.Я. Слободянюк, М.І. Баюк. – К., 2005. – 228 с.
20. Крамар С. Вказ. праця.

Л.В. Баженов МАГДЕБУРГСКОЕ ПРАВО XIV-XV ВЕКА НА ПОДОЛИИ – ФУНДАМЕНТ СОВРЕМЕННОГО ГОРОДСКОГО САМУПРАВЛЕНИЯ

В статье рассматривается история распространения магдебургского права на территории Подолья в XIV – X вв. как основы современного городского самоуправления.

Ключевые слова: магдебургское право, городское самоуправление, европейские стандарты жизни, подольские города и городки.

L.V. Bazhenov MAHDEBURHSKOE LAW XIV-XV CENTURY IN PODOLYY – FOUNDATION CONTEMPORARY URBAN SAMUPRAVLENYYA

The history of the spread of Magdeburg law in skirts in the XIV – XV centuries. as the basis of modern urban government.

Keywords: Magdeburg Law, Municipal governments, the European standards of life, Podolski cities and towns.

УДК 340.15: 321.014: 352.071 (477.44) «15/19»

М.П. Йолтуховський

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО І САМОВРЯДУВАННЯ В МІСТІ БАР ТА ЙОГО ПЕРЕДМІСТЯХ У XVI – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті висвітлюється історія поширення магдебурзького права і встановлення самоврядування в місті Бар та на його околицях у XIV – на початку XX століття.

Ключові слова: магдебурзьке право, громада, міське самоврядування, магістрат, чини (податок).

Магдебурзьке право виникло в місті Магдебург у XIII столітті. Його ще називали німецьким, або саксонським.

Німецькі міщани де силою, а де й з допомогою грошей звільнялися від своїх князів та баронів. Влада переходила до міської громади, яка забезпечувала права міських станів – купців, міщан, ремісників.

Магдебурзьке право встановлювало порядок виборів і функції органів міського самоврядування, суду, купецьких об'єднань, цехів, регулювало питання торгівлі, опіки, спадкування, визначало покарання за різні види злочинів. Громада міста вибирала з-поміж себе